

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ТКАЧЕНКО Світлана Сергіївна

СТРАЙКОВА БОРОТЬБА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
УКРАЇНИ НА СТАПІ БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ
РЕВОЛЮЦІЙ / 1905 - лютий 1917 Р.Р./

Спеціальність 07.00.01. - ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ДНІПРОПЕТРОВСЬК - 1996

Л/б. 35. 910

Дисертація є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі політичної історії Харківського державного політехнічного університету

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК

- доктор історичних наук,
професор
ОЛІЙНИК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

ОБІЦІЙНІ СПОНЕНТИ

- доктор історичних наук,
професор
ВЕТРОВ РАДІЙ ІВАНОВИЧ
кандидат історичних наук,
доцент
КНИШ ГРИГОРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

ПРОВІДНА ОРГАНІЗАЦІЯ

- Харківський державний педагогічний університет

Захист відбудеться "24" листопада 1996 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.03.01.15 по присудженню наукового ступеня доктора історичних наук при Дніпропетровському державному університеті за адресою /320265, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, ауд. 307/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "24" _____ 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

Тугік Л.С.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00739770 (X)

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ теми дослідження. Історія кожного народу, його матеріальна і духовна спадщина становить найцінніший скарб у системі загальнолюдських цінностей. Молода суверенна українська держава розпочала свій самостійний розвиток на шляху до входження в світове демократичне співтовариство. Сьогодні відбуваються якісні зміни масової свідомості українського народу, десятки років ізольованого від будь-якої інформації, розширюються межі гласності, реальність стає плуралізм ідеологій.

Одним із цікавих сторінок історії України є історія робітничого класу, яка складна, суперечлива, і щоб знати і пам'ятати помилки та прорахунки, потрібно глибоко вивчити всі її сторони. Робітничий клас нашої країни має багату і славу історію. Його зародження розпочалося одночасно з розвитком елементів капіталізму в надрах феодального суспільства. І тільки з часу промислового перевороту, в результаті створення матеріально-технічної бази капіталізму виник індустріальний пролетаріат. Поява робітничого класу мала величезне історичне значення для долі всього людства - він активізував боротьбу проти соціального, політичного і національного гноблення. Робітничий клас України був невід'ємною складовою частиною багатонаціонального російського пролетаріату, одним із його найбільших загонів, пройшов ті ж самі етапи розвитку і боротьби, що й увесь робітничий клас Російської імперії. Він завжди рішуче виступав на підтримку боротьби всього російського пролетаріату, підхоплював його революційний почин, розгортаючи революційний рух в Україні.

Тому вивчення і висвітлення історії робітничого класу України, його бойових, революційних традицій, узагальнення його досвіду як активної соціальної сили нашого суспільства має велике наукове значення.

Нині робітники багатьох галузей промисловості України знову беруть на озброєння страйк як найбільш активну і результативну форму боротьби в ході вирішення своїх загальних проблем, а також форму тиску на державні органи влади в рішенні загальноекономічних, політичних проблем українського народу. Ясна річ, що ми не можемо автоматично, без глибокого аналізу переносити події ХХ сторіччя на наш час. Але, безумовно і те, що використати досвід і взяти все цінне з того пережитого негативного і позитивного ми повинні обов'язково.

Актуальність проблеми бачиться в необхідності органічного поєднання усього, що стосується історичного розвитку робітничого класу

ЛНБ ім. В. Стефанишина
АН України

та його страйкової боротьби в період двох буржуазно-демократичних революцій в Російській імперії.

Актуальність дослідження зосереджується на необхідності вивчити і проаналізувати тенденції і проблематику минулих та сучасних досліджень, визначити ступінь впливу їх на використання історичного досвіду у сучасному робітничому русі України.

ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ дослідження, обумовлені тим, що в 1905 році в Російській імперії, в тому числі й в Україні, розпочалась перша буржуазно-демократична революція епохи імперіалізму, яка поставила перед усім суспільством здободенні завдань, від рішення яких залежало майбутнє не лише російського, а й українського народу. Страйковий рух робітників досяг найвищого розмаху в цей період. Створення демократичних оснoв у суспільстві, закладених в ході революції 1905-1907 рр., активізували страйкову боротьбу й на наступних етапах. Внаслідок виступів робітники підприємств домагалися вирішення проблем як економічного становища, так і необхідності реформування оснoв суспільно-політичного ладу в Російській імперії.

Піднесення революційного руху не тільки робітників, а й солдатів та селян на початку 1917 року, стало яскравим ознакою наближення революції в країні.

ГЕОГРАФІЧНІ МЕЖІ дисертації охоплюють дев'ять губерній України, які входили до складу Російської імперії в ХХ сторіччі: Волинська, Київська, Катеринославська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська та Чернігівська.

ОБ'ЄКТОМ дослідження є історія робітничого класу України і одна з провідних форм його боротьби - страйки. Ще напередодні революції 1905-1907 років пролетаріат Росії, включно й України, вже мав бойові традиції, набув значного досвіду революційної боротьби, перейшов від демонстрацій, економічних страйків до політичних. Він зрозумів, щоб поліпшити своє матеріальне та політичне становище необхідно вести активну й спільну боротьбу. В процесі страйків відбувалося все більш залучення різних заголів робітничого класу до спільної боротьби. Якщо на початковому етапі у страйках брали участь в основному робітники великих підприємств кам'янозвугільної, гірничопромислової і машинобудівної промисловості, то згодом в економічних та політичних виступах беруть участь і працівники невеликих та дрібних підприємств. В процесі страйкової боротьби відбуваються важливі зміни в стані робітничого класу, усвідомлення його ролі в суспільстві, зростання політичної активності та свідомості.

Таким чином, страйкова боротьба робітничого класу України, його окремих загонів у період 1905-литий 1917 рр. стала предметом даного дослідження. Якщо ми подивимось на цю проблему з точки зору сьогодення, те побачимо важливість вивчення історії та особливостей робітничого руху в Україні.

МЕТА І ЗАВДАННЯ дослідження. Політичне, наукове і практичне значення теми, наявність великого фактичного матеріалу, створення значної кількості праць по даній проблемі, в яких висвітлюються окремі аспекти історії робітничого класу та його страйкової боротьби роблять завдання підготовки історичної праці з названої проблеми не тільки необхідним, але й можливим.

- Враховуючи це, дисертант ставить перед собою такі завдання:
- узагальнити процес становлення і розвитку історичних досліджень про страйковий рух робітничого класу України на етапі двох буржуазно-демократичних революцій /1905-литий 1917 рр./;
 - розкрити закономірності та особливості страйкової боротьби працівників в різні періоди історії українського суспільства;
 - проаналізувати причини зростання або спаду страйкового руху в окремих губерніях України та різні часи;
 - показати співвідношення економічних і політичних виступів, а також вплив страйків та їх результатів на соціально-економічне становище робітників;
 - дати характеристику соціально-політичного та економічного розвитку Російської імперії, в тому числі українських губерній;
 - показати відношення, оцінку робітничого руху України різними політичними партіями, участь та керівництво ~~яко~~ страйковим рухом соціалістичними партіями.

МЕТОДОМ дослідження став хронологічно-проблемний і порівняльно-історичний та системний аналіз документів і літератури, логічного аналізу фактів та явищ. При вирішенні поставлених у дисертації проблем автор намагався досягти відповідності своїх наукових пошуків основоположним методологічним принципам наукової об'єктивності, всеспільності та історизму.

НАУКОВА НОВИЗНА І ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ дослідження полягає в тому, що здійснена спроба комплексного дослідження страйкової боротьби робітничого класу України в період буржуазно-демократичних рево-

люції /1905-літній 1917 рр./ в новий політичний ситуації в Україні. Як досягти того розважливого компромісу між вимогами сучасного страйкового руху і реальними можливостями нашого складного економічного і соціально-політичного становища? Чи допоможе вивчення історії страйкового руху 90-річної давності знайти вихід з дуже складного становища, в якому опинилася наша молода суверена держава?

В дисертації уводиться до наукового обігу значне число нових джерел і літератури, також була зроблена спроба проаналізувати літературу по даній проблемі і узагальнити результати вивчення, намітити напрямки її на подальшого дослідження.

У науковий обіг були введені нові узагальнюючі дані про економічний розвиток України на початку ХХ сторіччя, а також в роки промислового піднесення і напередодні першої світової війни, вплив української економіки на зміни у складі робітничого класу і відповідо страйкового руху. Автором був використаний новий фактичний матеріал, який доповнює уявлення про страйковий рух працівників України на етапі буржуазно-демократичних революцій в Росії, зроблені повні узагальнені підрахунки про їх страйки по окремих губерніях, періодах, роках та галузях промисловості.

Дисертаційом була проведена певна робота по вивченню і узагальненню особливостей та тенденцій страйкової боротьби робітників у ході революції 1905-1907 рр. та першої світової війни, проаналізовані причини спаду страйкового руху робітників наприкінці 1914 року, участь профспілок у страйковому русі, допомога і керівництво партій соціалістичного напрямку на різних етапах революції.

У праці наводяться дані про численний склад українського пролетаріату на початку ХХ сторіччя, узагальнені результати завоввань робітників у ході наполегливої страйкової боротьби. У дисертації автор показав перевагу економічних страйків над політичними на протязі буржуазно-демократичних революцій. Однак слід відзначити, що загальні політичні виступи на Україні, в основному відбувалися в дні річниц, пролетарських святкувань, на знак протесту або солідарності з страйкувчими інших підприємств, регіонів або губерній Російської імперії.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ. Вивчення і висвітлення історії робітничого класу України, його бойових революційних традицій, узагальнення його як активної соціальної сили суспільства має велике наукове значення.

Дореволюційна українська історіографія практично не займалася вивченням історії робітничого класу та страйкового руху. Деякі дореволюційні дослідники /Погожев А.В.¹, Варзар В.Е.²/ зібрали в своїх працях великий фактичний матеріал, який свідчив про кількісне зростання рядів пролетаріату та його страйковий рух, не даючи оцінку тому чи іншому факту.

Наукова розробка проблем з історії пролетаріату, як і інших проблем історії України, більше активізується в радянський період. Велику організаційно-наукову роботу у справах вивчення історії робітничого класу, більшовицьких організацій України дореволюційного періоду провела створена ЦК КП/б/України 13 лютого 1922 року Комісія по вивченню історії партії /Істпарт/, розпочалось видання головного органу Істпарту - журналу "Літопис революції". На протязі 1922-1933 рр. в 57 номерах журналу було опубліковано значке число історичних документів і матеріалів, спогадів учасників робітничого руху, наукових статей по окремих питаннях історії робітничого руху, розпочинаючи з 80-х років XIX сторіччя до 1917 р.³ Цінність цих публікацій була в тому, що вони створювалися відразу після подій. Однак значна кількість з них була не позбавлена суб'єктивізму в оцінці тих чи інших явищ, дуже часто дані страйкової боротьби розходилися з дійсними подіями, підкреслювалась особлива роль більшовиків у керівництві робітничим рухом.

Наприкінці 20-х років були опубліковані нові праці, присвячені в основному історії страйкового руху в Україні в епоху імперіалізму. У цей час вийшли дві узагальнюючі праці з історії робітничого класу України: К.Пажиткова "Нариси з історії робітничого класу Ук-

¹ Див.: Погожев А.В. Учет численности и состава рабочих России. -СПБ., 1906.

² Див.: Варзар В.Е. Статистические сведения о стачках рабочих на фабриках и заводах за десятилетие 1895-1904 гг. - СПБ., 1905; Статистика стачек рабочих на фабриках и заводах за трехлетие /1906-1908 гг./.- СПБ., 1910.

³ Див.: Валявка В. Из революционной деятельности екатеринославских рабочих //Летопись революции.- 1923.- №2; Магидов В. Екатеринославское подполье в 1911-1912 гг.; Аверин В. Из истории страхового рабочего движения в Екатеринославе до 1917 г.//Летопись революции.- 1923.- №2; Басальго К. Революционное движение в Харькове в 1905-1906 гг.; Адамович Е.Н. Восстановление подпольной большевистской организации в Харькове в 1911-1912 гг.//Летопись революции.- 1924.- №1; Борисов Н. Забастовки на Петровских заводах в апреле 1914 г.; Росновский А. Из эпохи "Звезд" и "Правды" в Киеве//Летопись революции.- 1926.- №5-6 та інш.

раїни", М. Балабанова "Нариси з історії робітничого руху на Україні"¹. На жаль, слід відмітити, що ці автори користувалися обмеженою кількістю джерел, здебільшого звітами фабричних інспекторів. Тому їх дані про чисельність робітників - учасників страйків - далеко не повні. Раніше в радянській історіографії ці праці, особливо М. Балабанова, звинувачували в тому, що в них подаються меншовицькі оцінки робітничого руху, діяльності РСДРП. Але, на нашу думку, окремі положення та висновки авторів актуальні й зараз. М. Балабанів розглядає робітничий рух, в тому числі й страйкову боротьбу, розпочинаючи з 70-х років XIX сторіччя до 1918 року. Він вперше систематизував і використав багатий фактичний, в тому числі й архівний матеріал, показав особливості страйкового руху в роки двох буржуазно-демократичних революцій. Автору вдалось показати домінуючу перевагу економічних виступів над політичними. Він вперше звернув увагу на відсталість робітничого руху українських робітників у порівнянні з найбільш розвинутими регіонами Російської імперії, на перевагу керівництва меншовиків у робітничому русі на початку революції 1905-1907 рр. і в період реакції.

Пізніше з'явилися праці, де висвітлюється розвиток страйкового руху по окремих регіонах України.² У той же самий час були опубліковані перші збірники документів і матеріалів по історії робітничого руху в Росії, в тому числі й Україні.³

Досить довго, починаючи з другої половини 30-40-х років праць по історії України було мало, особливо й по нашій проблемі. Нам вже відомо, якій це був час - по країні прокотилася хвиля політичних репресій, вона теж торкнулася радянських і українських істориків. Саме

¹ Див.: Балабанов М. Нариси з історії робітничого руху на Україні. - К.: Український робітник, 1928; його же. Рабочее движение в России в годы подъема 1912-1914 гг. - Л.: Изд-во Ленинград. губпрофсовета, 1927; Памятнов К. Нариси з історії робітничого класу України. - Л.: 1926.

² Див.: Острогорский М. Рабочее движение в Горловско-Шербиновском районе Донбасса // Летопись революции. - 1928. - №3; Ястребов Ф. Рабочий рух у Києві за часів імперіалістичної війни / 1914-1916 рр. // Летопись революции. - 1929. - №4; Лобахін Н. Із історії робітничого руху у Харкові напередодні Лютневої революції // Летопись революции. - 1930. - №1; Яворський М. Історія боротьби класів на Україні: Начерк лекцій. - К.: Всеукраїнське Держвид-во, 1921; Україна в епоху капіталізму. - К.: 1924.

³ Див.: Рабочее движение в годы войны. - М.: Вопросы труда. - 1925. Линицкий И. Революционное движение военных годов / 1914-1917 гг. / Очерки и материалы. - М.: Изд-во Коммуна. академии. - 1925; 1905 год на Украине: Хроника и материалы. - К.: Пролетарий, 1926 та інш.

тому в той час було опубліковано лише кілька праць присвячених страйковому руху в Україні.¹

І лише наприкінці 40-х-початку 50-х років знову зростає інтерес до революційного руху в Україні на етапі буржуазно-демократичних революцій. Так, у 1949 році був опублікований збірник документів та матеріалів, в якому висвітлювалась страйкова боротьба в українських губерніях в роки революції 1905-1907 рр.² З'являються перші наукові дослідження, присвячені історії більшовицьких організацій та робітничого руху в період нового революційного піднесення. Деякі аспекти досліджуваної проблеми були розглянуті в працях Л.М.Іванова, Ф.Е. Лося, П.М.Шморгуна та інших авторів.³

В середині 50-х років у зв'язку із святкуванням 50-ї річниці російської революції 1905-1907 рр. з'явилась велика кількість документів, присвячених цим подіям. Головним чином публікація їх здійснювалась у збірниках документів і матеріалів про революцію 1905-1907 рр. в Росії, Україні та окремих її регіонах.⁴ У цей період ми спостерігаємо два напрямки у вивченні даної проблеми. Перший - з'являється значна кількість праць, в яких висвітлюється страйкова бо-

¹ Див.: Цветков-просвещенский А.К. Подъем рабочего движения в России 1912-1914 гг. - М.: ОГИЗ, 1939; Гасприцкий М.М. Революционный дух на Кавказе в роки першої світової війни /1914-1916рр./ - К.: Канд... дис. Істор. наук, 1944; Лось Ф.Е. Україна в роки сталинської реакції. - К.: Вид-во АН УРСР, 1944.

² Див.: Премислер І., Рудис В. Революція 1905-1907 рр. на Україні: Збірник док. та мат. - К.: 1949; Романов Ф.А. Рабочее и профсоюзное движение в годы первой мировой войны и второй русской революции /1914-февраль 1917 гг./ - М.: Профиздат, 1949.

³ Див.: Варгач П.Л. Екатеринославская большевистская организация в годы нового революционного подъема /1912-1914 гг./ - Днепропетровск. - Дис. канд... истор. наук.; Яковлев С.А. Харьковская нелегальная организация РСДРП в период подъема революционного движения в 1912-1914 гг. - Дис. канд... истор. наук. - К. - 1949; Болянский И.Л. Рабочее движение в Екатеринославской губернии в годы революционного подъема /1912-1914 гг./ - Днепропетровск, 1951.

⁴ Див.: Иванов Л.М. Революция 1905-1907 гг. на Украине // Революция 1905-1907 гг. в национальных районах России: Сб. статей. - М.: Госполитиздат, 1955; Шморгу П. Большевистские организации Украины в годы первой русской революции 1905-1907 гг. - М.: Госполитиздат, 1955; Кравчук М.І., Шморгу П.М. Спільна боротьба українського і російського пролетаріату в революції 1905-1907 років. - К.: Дарквітвидав, 1955.

ротьба робітників України в окремі періоди історії Російської імперії.¹

Другий напрямок - дослідження страйкового руху робітників окремих галузей промисловості, губерній, повітів, міст України на стадії буржуазно-демократичних революцій.²

Великий вклад в історію вивчення робітничого руху в Україні внесли ґрунтовні праці О.І.Кошика, Й.Т.Щербини, П.А.Лаврова, Ф.Е.Лося. В них надається не тільки новий фактичний матеріал, але й робиться спроба більш глибоко розкрити вплив страйкової боротьби на розвиток революційних подій в Україні. Але, як і раніше, недоліком усіх цих праць було те, що вони аналізують і висвітлюють страйкову боротьбу через призму керівної ролі більшовицької партії. В багатьох працях і статтях загальні дані про страйковий рух перебільшені; особливо чисельність учасників політичних виступів, і вони далеко не відповідають дійсності. Слабо або зовсім не висвітлюються питання, як участь профспілок в організації та проведенні страйків, допомога страйкуючим з боку робітників інших підприємств, роль політичних партій України в робітничому русі.

На протязі 60-70 років проблеми страйкової боротьби робітничого класу України в тій чи іншій мірі розглядалися у багатьох працях, присвячених вивченню цих питань у загальноросійському масштабі, в

¹ Див.: Спиридонов И.В. Всероссийская политическая стачка в октябре 1905 г. - М.: Госполитиздат, 1955; Большевики в главе Всероссийской политической стачки в октябре 1905 г.: Сб. док.-тов. - М.: Госполитиздат, 1955; Начало первой русской революции. Январь-март 1905 г. - М.: Изд.-во АН СССР, 1955; Революция на Украине: Сб. док.-тов и материалов: В 2-х томах. - Киев: Госполитиздат УССР, 1955; Революционные события 1905-1907 гг. на Полтавщине: Док.-ты и материалы. - Х.: Обл. изд.-во, 1957.

² Див.: Лавров П.А. Рабочее движение на Украине в 1913-1914 гг. - К.: Изд.-во КГУ, 1957; Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема. 1910-1914 гг. - К.: Политиздат, 1966; Мици И.И. Революционная борьба пролетариата России в 1914-1916 годах // Вопросы истории. - М.: 1959. - № II; Харитонов В.Л. Большевистские организации Украины в годы первой мировой войны / июль 1914-февраль 1917 гг. / - Х.: Изд.-во КГУ, 1959; Астахов В.И., Кондуфор Ю.Д. Пролетариат Харькова в трех революциях. - Х.: Книжж. вид.-во, 1959; Варгатюк П.А. В роки реакції та нового революційного піднесення / 1907-1914 рр. / - Дніпропетровськ, 1959; Кирьянов В.И. Стачечная борьба рабочих Екатеринославской губернии в годы первой российской революции. - М.: Политиздат, 1961; Історія робітничого класу Української РСР: У 2-х томах. - Т. I. - К.: Наукова думка, 1967.

роботах, у яких досліджувалась діяльність більшовицьких організацій. В них робітничий рух в Україні висвітлюється фрагментарно або вибірково по окремих регіонах, різних галузях промисловості. Головним недоліком цих праць є те, що матеріал в них використовується для ілюстративних цілей.¹

Як відомо, раніше багато досліджень виходили в світ у дні ювілеїв, присвячених Жовтневій або першій російській революції², де прикрашалась "керівна і спрямовуюча роль" РСДРП у робітничому русі. З того часу були опубліковані чисельні історичні документи, а також нові дослідження по проблемах революції 1905-1907 рр.³ У багатьох монографіях цього періоду використані найновіші досягнення радянської історіографії, вони будувалися на проблемно-хронологічному принципі. Їх автори вводять в науковий обіг новий фактичний матеріал, більш широко розкривають роль робітничого класу України в революційному русі Російської імперії, велика увага приділяється проблемі переходу від економічної до політичної боротьби, вводяться нові статистичні дані про кількість страйків та їх учасників у різні періоди трьох революцій, висвітлюється діяльність Рад робітничих депутатів та багато інших проблем.

Цікаві дані про розвиток страйкової боротьби в Україні у період, що вивчається, подаються у працях істориків української діаспори, використання яких стало можливим лише в останні роки.⁴

¹ Див.: Бурмистова Г.Д. Национальный вопрос и рабочее движение в России. - М.: Мысль, 1969; Кирьянов Д.И. Рабочие Бга России: 1914-Февраль 1917 гг. - М.: Мысль, 1971; Шморгул П.М. Більшовицькі організації України в 1905-1907 рр. - К.: Політвидав України, 1975; Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох революціях. - К.: Політвидав України, 1976; Більшовики України в період реакції /1907-1910 рр./.- К.: Вища школа, 1978.

² Див.: Варгачук П.Л. В.І.Ленін і більшовицькі організації України /1894-початок 1918рр./ //Український історичний журнал.- К.: 1980.- №4; Революційна боротьба трудящих України в 1905-1907 рр.- К.: Наукова думка.- 1980; Шморгул П.М. 1905 рік на Україні.- К.: Політвидав України.- 1980; Воскобойникова Л.К. Революційні події 1905 року в Одесі: За документами Державного архіву Одеської області. // Архіви України.- 1980.- №5; Максимов О.М., Сарбей В.Г. Революційна боротьба пролетаріату Донбасу в 1905 р.// Український історичний журнал.- К.: 1980.- №2; Олійник Л.В. Революція 1905-1907 рр. на Україні в радянській історіографії// Український історичний журнал.- К.: 1980.- №2.

³ Див.: Історія Української РСР: У 8-ми томах.- К.: Політвидав України, 1978.

⁴ Див.: Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х томах. Т.2.- Мюнхен, 1972-1976; Революція 1917 року. Спогади//Український історик.- 1988.- №1-4; 1989.- № 1-3; 1905 рік на Україні //Український самостійник.- 1960- Ч.3; Грушевський М.С. Ілюстрована історія України.- Мюнхен.- 1989.

Аналіз літератури з історії робітничого класу України, яка існує на сьогоднішній день, свідчить про те, що в даній проблемі були досягнуті певні успіхи, однак було б невірним вважати, що вона вивчена повністю. З початку 90-х років в українській історіографії все менше уваги приділяється проблемам з історії робітничого класу, його боротьби в дожовтневий період.¹

ДЖЕРЕЛЬНОЮ БАЗОЮ дисертації є не тільки історичні документи різного характеру /статистичні хроніки, документи Міністерства торгівлі і промисловості, внутрішніх справ Російської імперії, документи політичних партій, звіти фабричних інспекторів та інш./, використання яких, безперечно, сприяло висвітленню проблем, що вивчаються, але й мемуарна література, праці видатних істориків минулого та сучасного, які містять дуже цінний матеріал, дають змогу глибше проаналізувати реалії досліджуваного періоду.

Важливим джерелом для отримання інформації є статистичні звіти і збірники документів. Вони містять у собі дані, присвячені страйковому рухові робітників у різні періоди історії України.² Відмічаючи велику цінність фактичного матеріалу, що знаходяться в цих збірниках документів, треба визначити, що вони не дають повної картини робітничого руху в Україні в період 1905-листога 1917 рр. Тому авторові довелося звернутися до вивчення архівних матеріалів, які й стали основною джерельною базою для написання дисертації. Дисертантом були вивчені і використані фонди 9 центральних і обласних державних архівів.

¹ Див.: Леценко М. Н. Робітничий клас - гегемон революції /1905-1907 рр.// Український історичний журнал.- К.: 1988.- №2; Сарбей В. Г. Місце 1905-1907 рр. в історії загальноросійського революційно-визвольного руху //Український історичний журнал.- 1985.- №12; Крестовська Н. До питання про статистику страйків робітників України// Український історичний журнал.- К.: 1985.- №12; Реформи или революция? Россия 1861-1917: Материалы международного коллоквиума историков.- СПб, 1992; Тютюкия А. Россия 1905-й//Свободная мысль.- М.: 1995.- №5.

² Див.: Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904-1905-1906 годов.- Катеринослав, 1924; Потемкинские дни 1905 года на Черном море.- Харьков, 1925; На баррикадах 1905 г. в Александровске.- Запоріжжя, 1925; Більшовицькі організації України в революції 1905-1907 рр.- К.: 1940; Революція 1905-1907 рр. на Україні.- К.: 1949; Листовки большевиков Украины периода первой русской революции /1905-1907 гг./- К.: Политиздат Украины.- 1955; Більшовики України в період між першою і другою буржуазно-демократичними революціями: Зб. документів.- К.: Держполітвидав України, 1956; Робітничий рух на Україні в роки реакції /1907-1910 рр./.- К.- 1965; Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема. 1910-1914 гг.: Сб. док-тов.- К.: Госполитиздат УССР, 1955; Стачечная борьба рабочих России на начальном этапе нового революционного подъема. 1910-март 1912 гг.: Хроника событий.- М.: Ин-т истории СССР, 1980.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ ТАКІ ПОЛОЖЕННЯ:

- напочатку ХХ століття українські губернії займали провідне місце у російській Імперії, аналіз економічного розвитку України на проязі 1900-1917 рр.;
- економічне та політичне становище робітничого класу України на етапі двох буржуазно-демократичних революцій, якісні зміни у складі робітників у цей час;
- вплив економічного та політичного становища в російському суспільстві на робітничий рух Російської Імперії, в тому числі й українських губерній;
- особливості страйкового руху робітників України в роки першої російської революції, нового революційного піднесення, напочатку першої світової війни;
- східноукраїнські губернії мали велике значення в економіці України тут зосереджувалась питома вага великих підприємств з високою концентрацією робітників, які брали активну участь у страйковому русі;
- більшість економічних виступів була результативна, закінчувалась на користь страйкуючих або компромісом із власниками підприємств, місцевою владою;
- страйковий рух робітників України відбувався хвилеподібно, нерівномірно, з загальною тенденцією до спаду.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головні висновки і положення дисертації обговорювались на засіданні кафедри політичної Історії Харківського державного політехнічного університету і одержали позитивну оцінку. Результати дослідження були покладені в основу при написанні 5 статей. Окремі її положення і фактичний матеріал були використані при розробці спецкурсу "Історія громадянських рухів і політичних партій в Україні", "Робочий план і тематика написання рефератів по Історії України". Також окремі результати дослідження дисертантом доповідались на наукових конференціях "Проблеми преподавания истории народов Украины в техническом вузе" /Одесса, сентябрь 1991 г./, "Актуальні питання Історії України" /Харків, листопад 1992 р., ХДПІ /.

II. СТРУКТУРА Й ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення, додатків, списку використаних джерел і літератури. Така структура на думку автора, найбільш повно відповідає поставленій меті дослідження.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її хронологічні та географічні межі, мета і основні завдання дослідження, аналізується стан наукової розробки і джерельна база проблеми, розкривається наукова новизна і практичне значення дисертації.

У першому розділі "Революційний рух робітників України в роки першої російської революції 1905-1907 рр." розглядаються питання економічного розвитку російської, в тому числі й української економіки на початку ХХ сторіччя. Розкривається становище і розвиток окремих галузей промисловості в період економічної кризи, спада промислового виробництва. В Україні, в цей час, проходив процес концентрації промисловості, тоді виникли відомі синдикати - "Продамет", "Продвугілля," "Урожай" та інші.

Незважаючи на загальну економічну відсталість царської Росії в країні вже склався сучасний промисловий пролетаріат. Робітничий клас України формувался і розвивався як складова частина загально-російського пролетаріату. Якщо Росія по концентрації робітників на великих підприємствах займала перше місце серед усіх капіталістичних країн, то українські губернії - провідне місце в Російській імперії. Тяжке економічне, матеріальне становище, низка заробітна плата працівників, відсутність будь-яких політичних прав складало умови для активізації боротьби робітників за поліпшення свого становища.

На розстріл петербурзьких робітників 9 січня 1905 року відгукнулися трудящі різних регіонів Російської імперії. Робітничий клас, піднявшись на боротьбу проти царизму, був зацікавлений в ліквідації залишків крепостництва, в доведенні буржуазно-демократичної революції до кінця. Робітники України брали активну участь у страйковому русі за вирішення основних соціально-економічних і політичних проблем. Страйкову боротьбу пролетаріат поєднував з вуличними політичними демонстраціями, які широко хвилею прокотилися в різні періоди першої російської революції. Динаміка страйкового руху в цей час мала хвилеподібний характер із загальною тенденцією до спаду.

Страйкова боротьба українського та російського пролетаріату мала нерозривний зв'язок, мали місце спільні виступи багатонаціо-

нальних загонів російського пролетаріату на початку 1906-1907 рр. В цей же час ми бачимо перевагу політичних виступів над економічними. Однак страйковий рух пішов на спад, виступи робітників закінчувалися не на користь страйкуючих. Загалом, на протязі 1905-червня 1907 рр. робітники України брали активну участь у страйковому русі. Страйки відбувалися в усіх 9 українських губерніях. Накал страйкової боротьби наочно ілюструє таблиці та діаграми, які знаходяться в додатках. Робітничий рух зростав з кожним днем і місяцем, він охоплював перш за все великі промислові підприємства, де була зайнята значна частина робітників.

Наприкінці 1906 і особливо 1907 рр. страйки все частіше відбуваються в сільськогосподарських губерніях- Подільській, Полтавській, Таврійській та Чернігівській. В основному вони мали місце на середніх та дрібних підприємствах, а звідси і незначна чисельність страйкарів. Всього за період революції 1905-1907 рр. було проведено 1799 страйків, революція в Росії зазнала поразки. Однак попри все це робітничий клас України, як і всієї Російської імперії, домогся значного поглиблення економічного і політичного становища.

У другому розділі "Робітничий рух в Україні в роки столипінської реакції і нового революційного піднесення" аналізується політичне становище в Російській імперії, в тому числі й українських губерній. Політична ситуація в країні була дуже складною. Всім губернаторам була надіслана шифрована телеграма, в якій наказувалось мобілізувати всі сили для забезпечення порядку у відповідних регіонах. Після придушення революційних подій 1905-1907 рр. царський уряд, підприємці почали активний наступ на завойовані робітничого класу.

Послідовне співставлення різних джерел, даних інших дослідників, авторський аналіз дозволяє узагальнити розвиток страйкової боротьби на протязі 1907-1914 рр. Слід зазначити, що у післяреволюційний період спостерігається спад страйкової боротьби робітників України. Страйки цього часу відбуваються в основному на середніх та дрібних підприємствах. За 1907-1910 рр. в Україні було проведено 332 виступи, в них за підрахунками автора, взяли участь 53247 робітників підприємства, які знаходились під наглядом фабричної інспекції. Страйки не були масовими, як раніше, за винятком днів пролетарських святкувань. Основна частина носила оборонний характер, робітники головним чином боролись проти погіршення умов праці, життя, зменшення заробітної плати, відстоювали завойовані раніше політичні свободи.

Після 1910 року змінюється характер страйкової боротьби в Україні, вона стала носити безкомпромісний характер. Аналіз страйкового руху в Україні свідчить про зростання політичної свідомості місцевих робітників, про класову солідарність та підтримку пролетаріата інших регіонів царської Росії. Такі страйки підтримку в основному відбувалися на великих підприємствах в східних промислових регіонах України. В результаті страйкової боротьби робітничий клас змусив царський уряд підготувати закон про страхування робітників, який був прийнятий Державною Думою 23 червня 1912 року.

За період 1910-липень 1914 рр. в Україні пройшло 1242 виступів з 365728 учасниками. У цей час відбувалась майже однакова кількість політичних та економічних виступів робітників. Найбільша кількість страйків припадає на 1912 рік - 456 /з 167279 учасниками/. Страйки проходили кілька разів на одних і тих самих підприємствах Київської, Катеринославської, Харківської та Херсонської губерній. Робітники вели організовану напружену боротьбу під керівництвом профспілок або місцевих організацій соціалістичних партій.

У третьому розділі "Робітники України в страйковому русі в період першої світової війни та Лютневої буржуазної революції", розглядаються питання соціально-економічного та політичного розвитку України напередодні першої світової війни, невідповідність Росії до війни, вплив її на розвиток промисловості та робітничий клас.

Вступаючи у війну, царський уряд, як й уряди інших країн, що брали участь в ній, посилив воєнно-поліцейські репресії проти робітників. Майже вся Україна була оголошена на воєнному становищі, що ще більш ускладнило умови існування робітників та їх суспільно-політичних організацій.

Як і по всій країні, в українських губерніях були проведені "патріотичні" маніфестації на підтримку російської армії, в яких подекуди брали участь також й робітники. Однак тоді відбувались й економічні та політичні страйки протесту. В розділі аналізуються причини, які сприяли такому становищу, роль профспілок в той час. Війна і милітарізація істотно вплинули на зміну форм і методів робітничого руху. Замість вимог на перше місце вийшли клопотання, бажання не доводити справу до кінця /припинення робіт/. Різко зменшилась тривалість страйків, питома вага з них були економічними. Загалом, із серпня 1914-грудень 1915 рр. в Україні було проведено 126 страйків, в яких брали участь 49243 чол., з них - 106 були економічними і тільки 20-політичними.

Продовження війни тяжко відбувалося на економічному становищі Росії, яке з кожним днем погіршувало положення трудящих. В розділі розкривається динаміка зростання страйкового руху наприкінці 1916-напочатку 1917 рр., вплив його на інші демократичні верстви населення по всій країні. Небачені жахи війни, розорення, злигодні, голод привели до поглиблення усіх протиріч суспільного розвитку, загострення революційної ситуації, яка в лютому 1917 року привела до звершення буржуазно-демократичної революції в Російській імперії.

У заключенні резюмовані результати дослідження, сформульовані висновки і рекомендації, які, на думку дисертанта, могли б сприяти активизації зусиль дослідників зі створення нових праць, присвячених історії страйкового руху в Україні, підвищенню їх науковості, джерельній обґрунтованості. Як свідчать результати проведеного дослідження, страйкова боротьба робітників промислових підприємств відбувалась хвилеподібно, неравномірно, висвітлюється взаємозв'язок промислового розвитку України та страйкового руху у цей період. Східноукраїнські губернії в економічному відношенні були найбільш розвинутими, тут концентрувалась основна маса робітничого класу, яка брала активну участь у страйковому русі.

Всього за період 1905-лютий 1917 рр. в Україні відбувалось 3635 страйків, в яких брали участь 1.112.110 чоловік. Тривалий час як в радянській, так і українській історичній науці існувала думка про перевагу політичних виступів робітників на етапі буржуазно-демократичних революцій. Однак дослідження свідчить, що все-таки страйкова боротьба була спрямована на вирішення насущних соціально-економічних проблем робітників, зокрема: в цей час відбулось 2424 економічних страйків з 721505 учасників /або 64,9%/, політичних, відповідно - 1211 з 390605 учасниками /або 35,1% / від загального числа страйкуючих.

В результаті дослідження, на нашу думку, можна зробити такі

висновки:

- основними центрами страйкової боротьби були східноукраїнські губернії, тому що тут зосереджувалась найбільша кількість великих підприємств з високою концентрацією робітників;
- страйковий рух українських робітників відбувався хвилеподібно; неравномірно, з загальною тенденцією до спаду;
- більшість економічних страйків була результативна, закінчувалась перемогами або компромісом із власниками підприємств, місцевою владою;

- політичні страйки на Україні в основному відбувалися на знак про або солідарності з іншими страйкувчими робітниками України й Росії. Після першої революції вони почали відбудатися в дні пролетарських святкувань, в річницю революційних подій в Російській імперії. Пізніше політичні виступи набули загального характеру.
- нерозривний зв'язок боротьби українського та російського пролетаріату;
- під впливом наполегливої страйкової боротьби російського й українського пролетаріату змінилися позиції робітників, соціалістичних партій країн Західної Європи, спостерігалось зростання національно-визвольного руху в азійських країнах світу.

Виходячи з цього, пропонуються такі практичні рекомендації, які дисертант вважає слушними і доречними відповідно до мети підвищення ефективності розробки питань страйкової боротьби робітничого класу України:

- матеріали дисертації, на нашу думку, можуть бути використані при створенні загальних праць по історії України, робітничого руху; результати дисертації можуть бути використані при підготовці курсів лекцій і спецкурсів з історії України у навчальному процесі, написанні хроніки страйкового руху по окремих регіонах України; матеріали дисертації можливо використати в історіографічному аналізі по вивченню окремих проблем страйкового руху робітничого класу України в дожовтневий період, про що вже вказувалось у праці; на наш погляд, результати дослідження дасть змогу керівникам робітничого руху страйковим комітетам використати їх для організації та успішного проведення страйків на сучасному етапі.

Основний зміст дисертації викладено автором в публікаціях:

1. Забастовочное движение рабочих Украины в 1912-1914 годах // Некоторые вопросы Отечественной истории.- Вестник Харьковского политехнического института.- Харьков: ХПИ, 1992.- Вып.6.- С.18-28 /1 др.арк./
2. Забастовки рабочего класса Украины в 1907-1909 годах // Спільно з Даніленко Л.І.- Некоторые вопросы Отечественной истории.- Вестник Харьковского политехнического института.- Харьков: ХПИ, 1992.- Вып.6.- С.3-9 /0,6 др.арк./
3. Страйкова боротьба робітничого класу України у другій половині 1914-1915 років //Деякі питання історії Української держави.- Вісник Харківського державного політехнічного інституту.- Харків: ХПИ, 1993.- Вып.18.- С.21-31 / 1 др.арк./

4. Стачечное движение рабочих Украины в годы первой российской революции // Вестник Харьковского государственного университета. - Харьков: ХГУ. - Вып. 375. - С. 14-25 / I, I др. арк. /
5. До питання про промисловий розвиток Харкова в працях Багалія // Актуальні питання історії України. Тези доповідей перших Багаліївських читань, присвячених 135-річчю з дня народження, 60-річчю з дня смерті акад. Д. І. Багалія. - Харків: ХДПІ, 1992. - С. 26-28 / 0,2 др. арк. /

Ткаченко С.С. Стачечная борьба рабочего класса Украины на этапе двух буржуазно-демократических революций /1905-Февраль 1917гг./.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - История Украины. Днепропетровский государственный университет. - Днепропетровск, 1996.

Защита диссертация /рукопись/, основные положения которой изложены в 5 научных публикациях. В ней комплексно исследуется проблематика стачечного движения рабочего класса Украины в период двух буржуазно-демократических революций, подвергнуто тщательному анализу значительное количество новых источников и литературы. В диссертации разработаны проблемы социально-экономического и политического развития украинских губерний в составе Российской империи, показано качественное изменение рабочих в ходе стачечной борьбы, составлены таблицы и диаграммы, характеризующие активизацию стачечной борьбы в определенные периоды.

Tkachenko S.S. Strike action of the Ukrainian working class on the stage of bourgeois-democratic revolutions /1905-february 1917 years/. Manuscript. The thesis for receiving the candidate degree of historical sciences in speciality 07.00.01 - the History of Ukraine, Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, 1996.

The thesis deals with the problems of strike action of the Ukrainian working class in the bourgeois-democratic revolutions. An attempt of studying the above-mentioned problem in all aspects was made. A great number of new sources and literature have been analyzed thoroughly. The thesis devotes to the problems of the social-economical and political development of Ukrainian provinces as a part of Russian empire. The investigator showed that the participation of the proletariat in the fighting caused its qualitative change. It is illustrated by tables and diagrams.

Ключові слова: робітничий клас, страйковий рух, загальний страйк, революційна боротьба.

JKAS

A

AB 35.910